

Тетяна ЧЕРНИШ

Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
бульв. Шевченка, 4, м. Київ, 01601, Україна
Електронна пошта: signum70.1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2761-5617>

Сергій ЄРМОЛЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: signum70.1@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1340-0444>

САТИРИЧНА ФОНЕТИКА І «БОЙОВА» ЕТИМОЛОГІЯ ОКСАНИ БАС-КОНОНЕНКО ЯК ГІБРИДНИЙ ЖАНР УКРАЇНСЬКОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Об'єктом дослідження у статті є сатиричні мікротексти, створені О.В.Бас-Кононенко в рамках її медіапроєкту *#МоваЗброяФонетикаПриціл* і згодом зібрані й опубліковані окремою книжкою. Завданням статті є семантико-комунікативна, структурна, функційна й історико-типологічна характеристика того оригінального гібридного жанру лінгвістичного дискурсу, який реалізують ці мініатюри. Автори розглядають їх як специфічну креативну форму філологічного реагування на повномасштабну російську агресію. Становлячи прояв мовної самооборони (у розумінні А.Вежицької), сатирична фонетика Бас-Кононенко представляє Велику війну як протиставлення й протистояння не лише української та російської мов, а й насамперед мовних компетенцій українців та росіян. Бас-Кононенко здійснює це за допомогою встановлення паронімічних міжмовних відношень, що дістають мовно-ігрове витлумачення в дусі «бойової» етимології, а картини світу, властиві обом цим мовам, унаслідок таких квазіетимологічних прочитань набувають характеру опозиції «світу» й «антисвіту». Карикатурно-пародійне зображення нею того, як витлумачують росіяни фонетичну та внутрішню форму українських мовних утворень, постає як закономірний наслідок їхнього параноїдального несприйняття окремішності української мови як самостійного слов'янського ідіому. Також стилістично доцільним є саркастичний спосіб репрезентації Бас-Коненко російської фонетики засобами української абетки. У підставі ефективності обраних нею моделей сатиричного зображення лежить вроджена орієнтація людської психіки на іконічне сприйняття взаємовідносин між планами вираження й змісту мовного знаку. В історико-типо-

Цитування: Черниш Т., Єрмоленко С. Сатирична фонетика і «бойова» етимологія Оксани Бас-Кононенко як гібридний жанр українського лінгвістичного дискурсу. *Мовознавство*. 2025. № 4. С. 65–76. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-343-2025-4-004>
Citation: Chernysh T., Yermolenko S. (2025). *Satyrychna fonetyka i «boiova» etymolohiia Oksany Bas-Kononenko yak hibrydnyi zhanr ukrainskoho linhvistychnoho dyskursu* [Oksana Bas-Kononenko's satirical phonetics and «combat» etymology as a hybrid genre of Ukrainian linguistic discourse]. *Movoznavstvo*, (4), 65–76. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-343-2025-4-004>

 Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

логічному плані створений Бас-Кононенко гібридний жанр виявляє спорідненість із традиціями бароко й водночас із поетикою постмодерну.

Ключові слова: мовна самооборона, російсько-українська війна, сатирична фонетика, внутрішня форма, паронімія, квазі-етимологія.

Російська агресія із самого її початку 2014 р. викликала активну реакцію в українському суспільному дискурсі — політичному, публіцистичному, медійному, художньому, а також науковому, зокрема лінгвістичному. В останньому особливе місце належить працям і статтям нашого славетного вченого, академіка Григорія Петровича Півторака. Починаючи ще зі своєї, зараз уже легендарної, книжки «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі “спільної коліски”», він у своїх текстах, як суто наукових, так і науково-публіцистичних та популярних, невтомно бореться за поширення правдивих, позбавлених імперської облуди відомостей про походження й розвиток української мови, за збереження, примноження здобутків і традицій вітчизняної лінгвоукраїністики та лінгвославістики і за належне розкриття й висвітлення їхнього суспільного значення. Його праці є адресованими не лише філологічній, узагалі гуманітарно-науковій спільноті, а й найширшій громадськості в нашій країні та за її межами [Півторак 2001; Півторак 2004]. Поряд із Г.П.Півтораком на цьому напрямку плідно діють інші вітчизняні науковці, такі як Б.М.Ажнюк, В.М.Мойсієнко, Н.В.Слухай та ін. (див., наприклад: [Мова і війна...]).

До цих науковців належить і Оксана Бас-Кононенко, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Провідне місце в її викладацькій діяльності та наукових інтересах посідає фонетика, зокрема експериментальна, української мови [Бас-Кононенко Оксана Василівна]. Але її внесок у боротьбу з агресором лежить у дещо іншій, хоча також мовно-філологічній, площині: після початку повномасштабної російської навали 2022 р. вона започаткувала свій власний медійний проєкт, підґрунтям якого став створений нею унікальний гібридний різновид українського лінгвістичного дискурсу. У нашій статті ми хотіли б привернути увагу до цієї дискурсивної інновації і до тих текстуальних утворень, у яких вона реалізується.

Цими утвореннями є низка сатиричних мікротекстів, які Бас-Кононенко створює у межах згаданого проєкту, що має хештег (або, як ще кажуть, кришітку) *#МоваЗброяФонетикаПриціл*. Спершу ці мініатюри з'являлися на її сторінці в соціальній мережі «Фейсбук» [Oksana Bas-Kononenko]. Вони одразу здобули неабияку популярність серед спільноти користувачів цієї мережі, про що свідчить кількість перепостів (поширень). Істотною рисою функціонування цих мініатюр як одиниць інтернет-дискурсу (т. зв. мемів) є також і коменти читачів, котрі, доповнюючи їх, часто ставали і співавторами авторки. 12 травня 2023 р. вона оголосила, що проєкт *#МоваЗброяФонетикаПриціл* завершено, оскільки ці тексти зібрано й видано як книжку з такою ж назвою «Мова — зброя, фонетика — приціл. 365 лютих стріл» (на її початку авторка із вдячністю згадує тих, хто підказував влучні слова й сюжети). Війна, однак, триває, і нові мініатюри з цим самим хештегом продовжують

з'являтися на сторінці О.Бас-Кононенко у Фейсбучі. Але в подальшому вигляді саме на цій книжці буде зосереджено нашу увагу.

Аналітичний огляд цього твору (а водночас і дискурсивного жанру, який він представляє) не можна розглядати як щось на кшталт звичної мовознавчої рецензії, оскільки, строго кажучи, книжка не належить до наукової літератури ані в її «прототиповому» різновиді, ані до тих її гібридизованих варіантів, якими є література науково-популярна та науково-публіцистична; зрештою, книжка на це жодним чином не претендує. Водночас мініатюри Бас-Кононенко становлять чималий інтерес, крім усього іншого, саме з лінгвістичного боку, і то в різних аспектах.

Чи не найважливішим з таких аспектів є той, що його можна кваліфікувати, дещо модифікуючи зміст уведеного польсько-австралійською лінгвісткою Анною Вежбицькою поняття, як вияв мовної самооборони (див.: [Wierzbicka 1990; Wierzbicka 1990a]) — у тому її варіанті, який знаходить своє вираження у межах як формах існування інтернет-культури. Крім того, в інтерпретації Вежбицької мовна самооборона (пол. *samoobrona językowa*, англ. *language self-defence*) становить явище спонтанної мовної суспільної реакції на засилля владного дискурсу й маніфестованої ним «новомови» в умовах тоталітарного суспільства. За таких умов зазначена реакція знаходить свій вияв у появі загальноновживаних «підпільних» слів і виразів (до них також можна віднести і сталі мікротексти анекдотів), які здатні принести людям певну психологічну полегкість і відчуття свободи. Важливою рисою цього мовного явища є те, що воно, поєднуючи людей, виступає як заміник заборонених владою форм суспільного життя. А.Вежбицька робить висновок про те, що мовна самооборона допомагає зменшити страх і зміцнити витривалість та здатність до опору, унаслідок чого «<...> її роль для збереження національної ідентичності, духу і внутрішньої свободи не можна переоцінити» [Wierzbicka 1990a : 6].

Отже, у тому випадку, про який говорить ця дослідниця, мовна самооборона виникає в межах тієї самої мови як конфлікт властивих цій мові ідіомів (до них належать новомова влади, з одного боку, і, з другого боку, — повсякденна розмовна мова). У ситуативному контексті російсько-української війни мовна самооборона може розглядатися як явище спонтанного дискурсивного супротиву однієї мови іншій, тобто мові держави-агресорки. Істотним складником цієї ситуації є те, що, як це аж надто добре відомо, російська війна проти України є війною не лише проти держави та її політичних інститутів, а й проти українського етносоціуму включно з його культурою і його мовою як основою національної ідентичності та формою втілення й існування національної культури.

Говорячи про корпус представлених у книжці Бас-Кононенко мінітекстів, слід підкреслити, що вони об'єднані не лише прізвищем авторки і спільною для них усіх комунікативною метою, зокрема ілюкутивною спрямованістю й темою протистояння ворожій агресії. Зазначена тема розгортається в усіх них у суто мовній площині, постаючи як протистояння двох відповідних ідіомів (з властивими їм картинами світу), а також, і навіть насамперед, двох мовних компетенцій, притаманних українцям та росіянам відповідно. Загальним для цих мініатюр сюжетом є реагування їх персонажів на різні випадки й ситуації, пов'язані в той чи інший спосіб з російсько-українською війною й узяті у словесній маніфестації і з особливою увагою до форми, передусім суто фонетичної, але також і внутрішньої (тобто лексико-семантичної) їхнього ви-

раження. За своєю структурою мініатюри становлять діалоги (звісно, художньо умовні) чи окремо взяті діалогічні репліки, які належать самій авторці; крім діалогів *sensu stricto*, є випадки, коли українськомовна репліка не спрямована до російського протагоніста, але супроводжується його коментарем. Учасниками діалогічних обмінів є більш та менш традиційні персонажі¹ українських народних анекдотів (чи «усмішок»; про усмішки як літературний жанр див.: [Лексикон ... : 581–582]), а з іншого боку — російськомовні герої на ймення *Манька* та *Ванька*, що є носіями пародійно представлених рис стереотипових росіян.

Згідно з підзаголовком, книжка складається з 365 перенумерованих наскрізною нумерацією «лютих стріл», кожна з яких приурочена до відповідної дати, а в цілому вони обіймають річний період, який починається з 24 лютого 2022 р. і закінчується 23 лютого 2023 р. У першому розділі таких позицій 307, але співвіднесеність «стріл» з датами календаря не є регулярною; зокрема фрагменти, співвіднесені з деякими датами, складаються більше ніж з однієї «стріли». Зміст певної частини «стріл» безпосередньо пов'язаний з конкретними подіями війни, які відбувалися власне тоді, напр.: « — Слишь, Ваньк, чё подлие укри удумали? *Україна споряджає кілька суден зі збіжжям до Сомалі*. Чё терь делать-та?! Ет же наших ЗБЄЖАВШИХ пьцаноф атлавлівают і прадают сьмалійскім піратам в рапства!!!» (запис 210 від 2.10.2022 із посиланням на повідомлення на сайті «AgroNews», присвяченого новинам аграрного бізнесу) [Бас-Кононенко : 106], « — Куме, тре щоразу россиянців ВВОДИТИ В ОМАНУ. — А-а-а, Ваньк! Укри абнаглелі да прідела! То ані наших пьцаноф атправлялі в Самалі к піратам, а терь вашше хатят УВЄСТИ В АМАН!!!» (фрагмент 256 від 12.12.2022 з тим самим посиланням) [там само : 126].

Запис 195 від 8.09.2022 містить лінк на повідомлення про те, що ЗСУ збили над Херсонщиною російський гелікоптер КА-52 «Алігатор»; у записі назва цього літального апарата обігрується так: « — Куме, а хіба алігатори літають? — Ні, звичайно. — От і я ж так думаю. А мокшанцям, ма'ть, ніхто й не сказав?.. » [там само : 97].

Натомість інші «стріли» за своїм змістом є більш узагальненими, пор.: « — Ех, Куме, а колись же россиянці ЗДАВАЛИСЯ нам і порядними, і розумними... — Ваньк, слихал?? Фсе умние уш давно ЗДАЛІСЬ украм в плен! А ми чё ждьом, как лохі паследніе??!» (запис 223 від 30.10.2022) [там само : 111].

Крім того, деякі записи взагалі не мають характеру мовних чи лінгвістичних жартів, пор., наприклад, фрагмент 222 від 28.10.2022, тематично пов'язаний, наскільки можна судити, з тодішнім блекаутом, але авторка і цю екстралінгвістичну обставину співвідносить із сатиричною фонетикою: «Темрява загострює зір. І слух. Особливо фонетичний!))» [там само : 111].

Зведені в одне хронологічно впорядковане ціле, ці блогові записи з історико-літературного погляду можна типологічно зіставити з жанром давньої, зокрема барокової, писемності, який мав назву *diariuș* (на польському ґрунті також *panтулярій*, пор. пол. *raptularz* 'у давній Польщі господарська книжка, де при нагоді занотувували родинні й домашні події, сусідські пліт-

---

¹ У цьому плані вони нагадують дійових осіб вертепу (лялькового театру) чи італійської *commedia dell'arte*.

ки, суспільні врочистості, випадки з громадського життя, дотепи, анекдоти, витрати, ціни товарів тощо' [Sławiński : 164]).

Другим складником структури книжки є значно менший за розмірами розділ під назвою «Світ — антисвіт», у якому зіставляються сталі словосполучення (у тому числі й відомі цитати) з української та російської мов, що є співвідносними в тому чи іншому загальному сенсі, але різко відмінними у своєму конкретному змісті та/чи змісті своєї внутрішньої форми (усього 57 позицій, що вкупі з попередніми і дають 365, число днів у році).

Першим лінгвістичним сюжетом, до якого звертається авторка у першій частині книжки, є мовлення російських загарбників, точніше, ті його фонетичні ознаки, які можуть виявитися діагностичними у справі ідентифікації їхніх носіїв як зайд-агресорів. Тут же вона згадує і ті українські слова-«шиболети» на зразок *паляниця*, що можуть виступати як такі ідентифікатори. Наскільки можна судити, серед іншого, за корпусними відомостями, термін *шиболет* почав поширюватися в українській мові в цьому значенні відносно недавно, саме після початку російської навали, через те видається доцільним нагадати, що за походженням це біблеїзм, згаданий у Книзі суддів (12: 5–6): згідно з поданими там фактами, дане слово (зі значенням 'колосок' чи 'потік') використовувалося для відловлювання тодішніх загарбників, котрі могли його вимовляти лише по-своєму, так, як цього вимагала звукова система їхнього власного наріччя гебрайської мови. Деінде це запозичення існує значно давніше: наприклад, в англійській це слово фіксується починаючи з XVII ст. і має вже низку вторинних значень, таких як '1. слово, вживане для виявлення людей з іншої місцевості чи країни за їхньою вимовою; слово або звук, які іноземцям дуже важко вимовити правильно; 2. специфічна риса вимови, акцент, показові для людей певного походження; риса, що вирізняє мовлення людей, належних до певного фаху, соціального прошарку тощо; 3. звичаї, одяг тощо, властиві певним групам чи класам; 4. традиційне формулювання, ідея, вираз, які вживаються (особливо машинально) людьми певного угруповання чи прошарку або ж асоціюються з ними; слоган; табу. Також банальність, трюїзм, загальне місце' (див.: [The Shorter Oxford...]).

На самому початку війни О. Бас-Кононенко порушила цю тематику у своїй університетській лекції з фонетики і тоді ж написала про це у своєму блозі; але коли коментатори порадили донести ці відомості до ширшого кола читачів Фейсбуку, то вона дійшла висновку, що «<...> академічна лекція — не фейсбучний формат, а от коротенькі жартівливо-іронічні мініатюри з фонетичною інформацією були б доречними» [Бас-Кононенко : 9-10]. Саме про відповідні лінгвістичні відомості, а також про те, як саме вони спричинилися до виникнення всього проєкту та визначили його тему, ідеться у фрагменті від 25.02.2022 — найбільшому в книжці і також чи не єдиному, де виклад має власне науковий характер, становлячи щось на зразок стисло викладеної теоретичної метамови для окреслення змісту решти книжки.

Тема шиболетів, отже, регулярно виникає у книжці, але засоби її вираження варіюються. Так, у фрагменті 33 від 5.03.2022 з назвою «В [Ў]» таким шиболетом є звук [ў]: «— Куме, а ви знаєте, як вони наш Київ називають? КіііеФ! — Цитьте, Куме, то наша таємна зброя: ще не народився той москаль, що здатен вимовити наше [Ў]! [там само : 27]. Фрагмент 30 з подібною діалогічною будовою присвячено фрикативному [г]: «— Куме? — ГА? — Час важку зброю діставати. — Яку? — Наше [Г]. — АГА» [там само : 26]. Але поряд з ними йдуть фрагменти 31 і 34: це коротенькі віршики, які висміюють

агресора, а відповідні звуки-шиболети становлять у них підкреслений завдяки повторенню елемент: «<...> Гигне гномик той — гариничь — гнидявий плюгавий гад» (з Ларисою Соколовською) [там само : 26]; «Воўк овечу шкуру ўбрав — Миротворця ўправно граў <...>» [там само].

Виявлення та фіксація міжмовних подібностей та відмінностей і формування на цій основі тих чи інших формальних моделей з їхньою подальшою інтерпретацією — це добре відомий у лінгвістиці підхід до впорядкування й аналізу мовного матеріалу. Однак у даному разі практична орієнтованість пошуку та витлумачення подібних збігів і розбіжностей, зокрема як індикаторів-«шиболетів», визначає те, що й в усій книжці підхід авторки до прочитання подібних відповідностей є суто прагматичним. Як слушно зазначає сама О.Бас-Кононенко, «оманлива близькість української та російської мов є благодатним підґрунтям для **словесної гри** (тут і далі виділення авторки. — Т.Ч., С.Є), у якій чільне місце належить міжмовним омонімам та паронімам» [Бас-Кононенко : 14], і саме це в дальших фрагментах стає «мішенню для фонетичних і лексико-семантичних **лютих стріл**» [там само]. Вона також згадує і деякі випадки, коли такі зближення у неї мають характер «не зовсім / зовсім не» етимологічний (можна б їх назвати, видозмінюючи здавна відоме окреслення, *licentia etymologica*), оскільки їхня роль — це роль засобу ураження ворога.

Справді, етимологія, яка лежить в основі паронімічних зближень у мовленні героїв мініатюр, не є, звісно, строго науковою, оскільки, як авторка сама на цьому наголошує, вона вирішувала інші завдання. Їй ішлося насамперед про прагматично орієнтоване прочитання цих зближень для того, щоб «<...> висміяти ворога, показати його підступність, ницість і нікчемність — адже агресора треба бити всіма можливими засобами» [там само : 3]. Відтак цей принципово новий різновид «неортодоксальної», художньої етимології можна окреслити як сатиричний², додаючи його до таких уже знамих різновидів паратимології, як народна, поетична і філософська. Таке етимологізування, отже, не претендує на об'єктивність; зокрема, як засіб мовного портретування ворога воно є підкреслено карикатурним, але водночас увиразнює цілком реальні факти, такі, скажімо, як параноїдальне ставлення росіян постімперського часу до українців як до винуватців усіх можливих їхніх бід і, отже, як здатних на найгірше, що видно із цього фрагмента: «Старенька Бабця: — Петрику, не лізь у шкоду, мама прийде — НАСВАРИТЬ. — Пьцани, ані — людаєди! Сваіх детей і старікоф ВАРЯТ!!!» (з Віталієм Пічуром) [там само : 29].

Говорячи про книжку в цілому, варто зауважити, що в ній, як це також підкреслює авторка, висловлювання російською мовою подано максимально наближено до їхнього реального мовленнєвого звучання, які для кращого їх сприйняття бажано читати вголос [там само : 15]. До цього хотілося б додати, що саме такий спосіб представлення фонетики російського мовного матеріалу, причому звичною українською абеткою, має особливе значення за умов, коли адресатом книжки є читацька аудиторія в Україні, адже ця аудиторія у своїй переважній більшості так чи інакше володіє російською мовою, якщо навіть і не активно, то принаймні пасивно. Крім того, і це теж важливо підкреслити, українські читачі знають російську мову в обох її варіантах,

---

² Застосовуючи окреслення, вживане щодо деяких реалій російсько-української війни, цю відміну етимології можна кваліфікувати і як «бойову».

усному та писемному, важливим наслідком чого є те, що вони добре усвідомлюють різницю між звучанням і написанням у російському правописі. Є підстави вважати, що для українських білінгвів транскрибування російської вимови засобами української графіки, саме «фонетичний» спосіб її представлення неминуче набирає конотацій пейоративності, навіть певної карикатурності, профілюючи образ мовця, який не вміє грамотно писати й узагалі не володіє літературною вимовою, — адже саме так у художній літературі (наприклад, у творах М.Зошенка) передаються різні відміни нестандартного російського мовлення. Вибір саме такої, фонетично орієнтованої, презентації російськомовного матеріалу мініатюр видається виправданим і доцільним не лише у плані її звукової реалістичності, серед іншого, відповідаючи тому образу малоосвічених росіян, якими вони постають у цих мініатюрах. Є також вагомі підстави вважати, що ця фонетична риса сугестивно моделює іншу, дуже істотну рису неадекватної мовної компетенції агресорів: їхню ідеологічно детерміновану повну необізнаність, серед багато чого іншого, і з мовою країни, в яку вони вдерлися. Як показує Бас-Кононенко у своїх мініатюрах, населення України — «ультранаціоналістичної», за твердженням російської офіційної доктрини й пропаганди, держави — є так або інакше двомовним, натомість армія і населення «країни Зет» навіть своєї власної мови належним чином не знають, не кажучи вже про українську. Безсумнівно, це мовне невігластво є прямим наслідком продовження в сучасній ерефії традиційної мовної політики, згідно з якою української мови немає, не було і бути не може, — адже неможливо знати будь-що про те, чого не існує в дійсності³.

Отже, якщо по той бік українсько-російського кордону позірна близькість української та російської мов стає підґрунтям для псевдомовознавчих побудов і геополітичних спекуляцій (на кшталт «єдиної колиски трьох братніх народів» і української як рустикального діалекту російської), то у Бас-Кононенко вона стає знаряддям сатиричної мовної гри. Але тут слід наголосити, що хибні генетичні отождоження на підставі відношень міжмовної омонімії та паронімії, які авторка так удало обігрує у своїх мікротекстах, — ці зближення не є чимось цілковито штучним та умовним; гра тут, як і деінде, є грою лише через те, що в ній відбивається щось реальне. Інтуїтивна переконливість квазі-етимологій для їх внутрішньотекстуальних «авторів» спирається на об'єктивні психосеміотичні та психолінгвістичні механізми мовленнєвої діяльності людини, які водночас мають і архаїчний, і панхронічний характер. З одного боку, у них знаходить своє відбиття давня і, наскільки можна судити, універсально розповсюджена міфологема, відома в латинській формулі *Nomen omen est* 'ім'я — це провість'; згідно з нею назва є не умовною й випадковою етикеткою, а істотною складовою частиною позначуваного. Унаслідок цього в «народній лінгвістиці» (про це поняття див.: [Preston : 521–533] будь-яка словесна подібність витлумачується не лише як генетична тотожність, а і як така, що відображає суттєву подібність позначуваних об'єктів. Природно, що кожна мова диктує мовцеві своє власне «ба-

³ Це принципове ігнорування реального статусу української мови як однієї з літературних національних слов'янських мов отримало яскраве підтвердження внаслідок експерименту, що його здійснили (ще до 2014 р.) працівники української редакції Радіо Свобода: вони зателефонували до амбасад РФ у Києві українською мовою, прохаючи, щоб з ними говорили теж українською. В усьому складі амбасад не знайшлося жодної особи, яка б володіла (усною) українською.

чення» таких подібностей. Саме цей, іманентно-мовний, чи горизонтальний, за визначенням Т. В. Гамкрелідзе [див.: Gamkrelidze : 102–110], іконізм лежить в основі етнокультурної специфіки прогностичного та прескриптивного витлумачення назв церковно-календарних свят та імен святих на підставі їхньої фонетичної форми (як у тому випадку, коли давня шкільна наука починалася *на св. Наума* на тій підставі, що тоді наука *на ум* піде [Єрмоленко 2006 : 152–167]). І от саме через це неадекватна, обмежена мовна компетенція росіян, зображувана Бас-Кононенко, відіграє фатальну роль у їхній мовній картині світу, в якій є місце лише Росії, але не Україні.

Принагідно зауважимо, що пошук позитивних іконічних ознак і зближень часом переходить у авторки з мовного на природне довкілля, що, як і вписаний у це довкілля традиційний народний календар українців, у відповідь на російську агресію теж стає нашим союзником, як-от у записі 224 від 31.10.2022, ситуативно пов'язаному, скоріше за все, із тодішнім блекаутом і, отже, з відсутністю явища, відомого як світлове забруднення нічного неба у великих населених пунктах: «Усе буде добре! Так сказало наше зоряне-зоряне Небо. Так сказав наш безконечний Чумацький Шлях. Так сказали наші Осінні Діди» [Бас-Кононенко : 111], пор. *діди* 'предки, прашури' [Жайворонко : 198] (про термін *Осінні Діди* стосовно осінніх поминальних дат церковного календаря див.: [Чебанюк]).

Але таке міфологічне сприйняття імені у свою чергу спирається на ту панхронічну обставину, що для психології мовця ім'я теж не становить механічного поєднання позначення й позначуваного, оскільки і в людській психіці, і в «народному» мовленнєвому мисленні ці два плани злиті в одне нероздільне ціле. Результатом цього є те, що іконізм виступає регулятивним, а у своєму найбільш узагальненому вираженні навіть конститутивним принципом мовного устрою та еволюції, і саме ним пояснюються такі спонтанні види еволюції мовної системи, як зміни за аналогією, парадигматичне вирівнювання, зворотна деривація, народна етимологія тощо [Єрмоленко, Жлуктенко... : 332–335]. Утім, усі можливі тут випадки маніфестації дії внутрішньосистемного іконізму важко передбачити: так, підґрунтям фрагмента 227 від 2.11.2022 (Про КІНО — ЛОГІЧНО? КІНОЛОГІЧНО) [Бас-Кононенко : 113] став реальний факт паронімічного ототожнення, узятий авторкою з вітчизняного мовного середовища, коли на посаду директора найбільшого кіноархіву України було призначено особу, професійна діяльність якої пов'язана не з кіно, а з собаківництвом (кінологією).

У синтагматично-мовленнєвій площині ця сама універсальна засада лежить в основі явища мовної гри і, отже, постає уже не лише у своїй смислотворчій, а й текстотворчій іпостасі. При цьому словесна гра виступає не лише як традиційний мовностилістичний прийом. У сатирико-фонетичному дискурсі О.Бас-Кононенко ця гра функціонує як стилістично маркований засіб наративного генерування нових, актуальних суспільно-політичних смислів, відповідним чином набуваючи при цьому істотно нового ілокутивного потенціалу. Проеціюючись на тло мовної компетенції українців і їхніх ворогів, ця гра у виконанні наших співвітчизників представляє їх у позитивному світлі й узагалі породжує «мажорні» почуття, натомість агресори виступають у негативному світлі, серед іншого, як мовно неадекватні через, як уже було сказано, їхню параноїдальну відмову сприймати українську мову як щось реальне.

У контексті мовної гри, спрямованої на викриття й висміювання ворога, міфологічно зорієнтована деконструкція властивої його мові картини світу поширюється і на її матеріальні носії, а суб'єктом зазначеної діяльності стають незвичні персонажі, як у такому фрагменті: «“Русській ваєнний славарь — іді на ...” — сказала наша руда кішка і, коли я на хвилюку вийшла з кімнати, пошматувала «Орфоэпический словарь русского языка» (з Богданою Кононенко) [Бас-Кононенко : 28] (на світліні, що ілюструє цей фрагмент, видно трохи пожмакані сторінки цього словника).

Другу структурну частину книжки становить розділ під назвою «Світ — антисвіт». Тут, як уже зазначалося, наведено міжмовні пари, що промовисто протиставлені в тому чи іншому аспекті, але в цілому представляють саме Україну як світ, а її північно-східного ворога, навпаки, — як антисвіт, пор.: «Боже Великий, Єдиний, нам Україну храни!» — «Боже, царя храни»; «Війна? — Ніколи знову!» — «Вайна? Можем пафтарить!», «А ми тую червону калину підіймемо!» — «Я ш пайду, пайду, пагуляю, белую бірьозу заламаю!» [там само : 150]. Часом такі протиставлення вибудовано так, щоб поглузувати над ворогом, як-от у випадку пар, наведених у фрагменті 332: «Журавлина — клюКВА. Гарбуз — тыКВА. Крижень — кряКВА. А болото? — масКВА!» [там само : 151]. У деяких зіставленнях їхні складники набувають нового, відмінного змісту, пор. фрагмент 310: «Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя... (Тарас Шевченко) — Ми фсе учілись панімоноу — чему-нібуть і как-нібуть... (Александр Пушкін)» [там само : 150].

У кожному разі такі зіставлення теж орієнтовані на сприймання їх під тим кутом зору, який є визначальним для всієї книжки: усюди в ній російська мова, властива їй картина світу зі своїми окремими образами постають і як атрибут брутального й підлого агресора, і як ворог України та її мови, і саме через це вони тут виступають як об'єкт безжального висміювання.

Таким чином, сатирична фонетика й «бойова» етимологія О.Бас-Кононенко становлять дуже цікавий, навіть парадоксальний (а в нинішньому соціокультурному та суспільно-політичному контексті ще й дуже актуальний) приклад мовної еволюції, у якому традиційний лінгвістичний та лінгводидактичний різновиди дискурсу стали в мікротекстах цієї авторки твірним підґрунтям для виникнення унікального гібридного дискурсивного жанру. У плані типологічної характеристики стильових особливостей цього жанру видається доцільним привернути увагу до тих його рис, які поєднують його з традиціями літературного бароко, зокрема українського, з одного боку, а з другого, — з поезикою постмодернізму (про відповідні особливості цих напрямів див.: [Ковалів, 1 : 515–518; Ковалів, 2 : 253–256]). Цими рисами є підкреслена неканонічність у зіставленні з твірним підґрунтям (наскільки можна судити, деінде науковий та науково-педагогічний дискурс О.Бас-Кононенко реалізовані у строгому академічному ключі); дискурсивний поліфонізм, поєднання в межах одного й того самого тексту функційно-дискурсивних варіантів не лише різної, а й протилежної природи; ігровий та сміховий елементи, пародія, інтегральна іронія; підкреслена емоційна заангажованість і взагалі суб'єктивність викладу, орієнтованість не на «семантику», а на «прагматику», не на строгу науковість змісту тексту, а на його утилітарні функції. Центральну для барокового дискурсу роль метафори тут відіграють паронімічні параetimологічні ототожнення.

Однак до щойно сказаного видається й можливим, і бажаним додати ще й такі міркування. В авторській анотації книжки сказано, що вона призначе-

на «для найширшого загалу читачів (і трохи для філологів)». Є все ж підстави припускати, що власне філологічне значення книжки ширше. Як ми вже згадували, народна етимологія й паронімічні ототожнення є типовими різновидами спонтанних мовних явищ; отже, хоча генетичні інтерпретації, на яких вони ґрунтуються, і не відповідають дійсності, але самі ці інтерпретації як чинник мовної еволюції є цілком реальними. Історики мови й етимологи, досліджуючи розвиток лексики, повинні враховувати їх поряд з тими змінами, що мають характер фонетичних законів і відображаються у встановленні закономірних співвідношень звуків споріднених мов. Через це сюжети мініатюр, пов'язані з міжмовними відношеннями на підставі одно- чи близькозвучності, потенційно становлять прекрасний ілюстративний матеріал, що може плідно використовуватися при викладанні конкретних мовно-історичних дисциплін і загальної теорії історичного та порівняльно-історичного мовознавства. Нинішній час робить залучення саме цього матеріалу особливо актуальним, адже геополітичні претензії агресора спираються великою мірою і на псевдо- та антинаукові побудови російських фахівців у галузі компаративної лінгвистическої (див.: [Черниш, Єрмоленко : 267–308]).

Саме у зв'язку з цим доречно зазначити, що у книжці знайшла зображення катастрофічна криза російської культури, яка і раніше не була здатною поширитися на норми суспільно-політичного життя, надавши їм цивілізованого характеру, а в новітні часи не стала на заваді (якщо не прямо сприяла) перетворенню російської держави на державу-терориста — спершу під прикриттям комуністичної ідеології, а в останній час на підставі відвертого фашизму (в його російській версії), імперіалізму й шовінізму.

ЛІТЕРАТУРА

- #МоваЗброяФонетикаПриціл // Oksana Bas-Kononenko // URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100007874412090/>). (дата звернення: 29.01.2025).
- Бас-Кононенко Оксана Василівна URL: <https://philology.knu.ua/struktura-if/kafedry/kafedra-ukr-movyu-primklad-linhvist/spivrobotnyky/bas-kononenko>]. (дата звернення: 29.01.2025).
- Бас-Кононенко О. Мова — зброя, фонетика — приціл. 365 лютих стріл. Київ : Мистецтво, 2023. 160 с.
- Єрмоленко С. С., Жлуктенко Ю. А., Линник Т. Г. и др. Методологические основы новых направлений в мировом языкознании. Киев : Наук. думка, 1991. 380 с.
- Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць : монографія. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2006. 384 с.
- Жайворонок В. В. Антологія знаків української етнокультури: словник-довідник. Київ : Наук. думка, 2018. 760 с.
- Ковалів Ю.Д. Літературознавча енциклопедія : в 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1–2.
- Лексикон загального та порівняльного літературознавства / гол. ред. А. Волков. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
- Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика / ред. Б. М. Ажнюк. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2024. 616 с.
- Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». Київ : Академія. 152 с.
- Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». 2-ге вид., допов. Київ : Арістей. 180 с.
- Чебанюк О. Ю. Культ предків. Батьківська субота. «Діди» в українській народній

- традиції URL: <http://ethnography.org.ua/content/didy-v-ukrayinskiy-narodniy-tradytsiyi> (дата звернення: 29.01.2025).
- Черниш Т. О., Єрмоленко С. С. Науки й дисципліни історико-філологічного циклу в добу великої війни. *Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика* / ред. Б.М.Ажнюк. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2024. С. 267–308.
- Gamkrelidze T. V. The Problem of 'l'arbitraire du signe'. *Language*. 1974. Vol. 50. N 1. P. 102–110.
- Preston D. R. Folk linguistics. *Encyclopedia of language and linguistics* / 2nd ed. / K.Brown, ed. Oxford : Elsevier-Pergamon, 2005. P. 521–533.
- Sławiński J. Raptularz // *Słownik terminów literackich* / red. J.Sławiński. Wrocław etc.: ZNiO, 1976. S. 146.
- The Shorter Oxford English Dictionary / 5th ed. on CD-ROM / Version 2.0. Oxford : Oxford University Press, 2002.
- Wierzbicka A. A. Antitotalitarian language in Poland: Some mechanisms of linguistic self-defense. *Language in Society*. 1990. Vol. 19. N 1. P. 1–59. URL: <https://doi.org/10.1017/S004740450001410X> (дата звернення: 20.01.2025).
- Wierzbicka A. Język antytotytaryny w Polsce: o pewnych mechanizmach samoobrony językowej. *Teksty Drugie : teoria literatury, krytyka, interpretacja*. 1990. N 4. S. 5–30.
- Дата надходження до редакції: 05.02.2025
Дата надходження після доопрацювання: 28.02.2025
Дата затвердження редакцією: 02.03.2025

REFERENCES

- #*МоваЗброяФонетикаПрийцл*. Oksana Bas-Kononenko URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100007874412090/>. (last accessed: 29.01.2025). [In Ukrainian].
- Volkov A. (Ed.) (2001). *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva*. Chernivtsi: Zoloti lytavry. [In Ukrainian].
- Azhniuk B. M. (Ed.) (2024). *Mova i viina: dynamika movnoi systemy i movna polityka*. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Bas-Kononenko Oksana Vasylyvna. URL: <https://philology.knu.ua/struktura-if/kafedry/kafedra-ukr-movy-pryklad-linhvist/spivrobitnyky/bas-kononenko/>. (last access: 29.01.2025). [In Ukrainian].
- Bas-Kononenko O. (2023). *Mova — zbroia, fonetyka — prytsil*. 365 liutykh stril. Kyiv: Mystetstvo. [In Ukrainian].
- Chebaniuk O. Iu. (2014). Kult predkiv. Batkivska subota. «Didy» v ukraïnskii narodnii tradytsii. URL: <http://ethnography.org.ua/content/didy-v-ukrayinskiy-narodniy-tradytsiyi> (last accessed: 29.01.2025). [In Ukrainian].
- Chernysh T. O., Yermolenko S. S. (2024). *Nauky y dystsypliny istoryko-filolohichnoho tsykladu v dobu velykoi viiny*. *Azhniuk B. M. (Ed.) (2024). Mova i viina: dynamika movnoi systemy i movna polityka*. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho, 267–308. [In Ukrainian].
- Ermolenko S. S., Zhluktenko Yu. A., Linnik T. G. et al. (1991). *Metodologicheskie osnovy novykh napravleniy v mirovom yazykoznanii*. Kyiv: Naukova Dumka. [In Russian].
- Gamkrelidze T.V. (1974). The problem of 'l'arbitraire du signe'. *Language*. Vol. 50 (1), 102–110.
- Kovaliv Yu. D. (2007). *Literaturoznachcha entsyklopediia u dvokh tomakh*. Kyiv: VTs «Akademiia». [In Ukrainian].
- Pivtorak H.P. (2001). *Pokhodzhennia ukraïnsiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov: mify i pravda pro triokh brativ slovyanskykh zi «spilnoi kolysky»*. Kyiv: Akademiia. [In Ukrainian].
- Pivtorak H. P. (2004). *Pokhodzhennia ukraïnsiv, rosiian, bilorusiv ta yikhnikh mov: mify ta pravda pro triokh brativ slovyanskykh zi «spilnoi kolysky»*. Kyiv: Aristei. [In Ukrainian].

- Preston D. R. (2005). Folk linguistics. *Encyclopedia of language and linguistics*. 2nd ed. K. Brown (Ed). Oxford: Elsevier-Pergamon, 521–533.
- Ślawiński J. (1976). Raptularz. *Słownik terminów literackich*. J. Ślawiński (Ed.). Wrocław etc.: ZniO, 146.
- Wierzbicka A. (1990). Język antytotalitarny w Polsce: o pewnych mechanizmach samoobrony językowej. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, (4), 5–30.
- Wierzbicka A. A. (1990). Antitotalitarian language in Poland: Some mechanisms of linguistic self-defense. *Language in Society*. Vol. 19(1), 1–59.
- Yermolenko S. S. (2006). Movne modeliuвання diisnosti i znakova struktura movnykh odynts. Monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi Dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Zhaivoronok V. V. (2018). Antolohiia znakiv ukrainskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].

Received: 05.02.2025

Received in revised form: 28.02.2025

Accepted: 02.03.2025

Tetiana CHERNYSH

Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine

Email: signum70.1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2761-5617>

Sergii YERMOLENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of
Ukraine

4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

Електронна пошта: signum70.1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1340-0444>

**OKSANA BAS-KONONENKO'S SATIRICAL PHONETICS AND
«COMBAT» ETYMOLOGY AS A HYBRID GENRE OF UKRAINIAN
LINGUISTIC DISCOURSE.**

The subject matter of this article is O. V. Bas-Kononenko's satirical microtexts, first posted on Facebook within the framework of her Internet project #МоваЗброяФонетикаПрицип, and then collected and published as an eponymous book. The author discusses the semantic-communicative, structural, functional, and historical-typological characteristics of the innovative hybrid genre of linguistic discourse manifested by these microtexts, which Bas-Kononenko created as a specific form of creative philological response to the full-scale Russian aggression. As a manifestation of linguistic self-defence (in terms of A. Wierzbicka's theory), Bas-Kononenko's satirical phonetics presents the Great War as the Ukrainian vs. Russian language opposition and confrontation as well as that of the linguistic competencies of the Ukrainians and the Russians. It does so by establishing paronymic interlingual relations, which it then interprets, by means of word-play within the framework of the author's «combat» etymology. As a result of this quasi-etymological treatment, the world pictures that inhere in both of these languages are construed as the opposition of «world» vs. «anti-world». In particular, the grotesque and ludicrous interpretation of the phonetic and inner form of Ukrainian linguistic items by the Russians as depicted by her appears to the reader as a natural consequence of their paranoid denial of the Ukrainian language. Also stylistically effective is her satirical presentation of Russian pronunciation by the Ukrainian alphabet. The suggestiveness of the models of satirical representation employed by the author is based on the innate orientation of the human psyche to the iconic perception of the relationship of *signifiant* and *signifié* within the linguistic sign. From a historical and typological viewpoint, the hybrid discursive genre created by Bas-Kononenko shows an affinity with the traditions of the Baroque and at the same time with postmodernistic poetics.

Key words: linguistic self-defence, the Russo-Ukrainian war, satirical phonetics, inner form, paronymy, quasi-etymology.